

Світлана ВЛАСЕНКО

**НАСЛІДКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ДЛЯ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ВІЙСЬКОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ***
(за документами державних архівів України)

З усіх країн, окупованих Німеччиною під час Другої світової війни, чи не найбільших втрат зазнала Україна, оскільки інтерес до неї, як до потужної аграрної бази, з боку нацистів був особливий. Керманічі Третього рейху, усвідомлюючи необхідність вирішення проблем, які назрівали в державі (дефіцит сільськогосподарської продукції та сировини, земельний “голод” тощо), особливу увагу приділяли розробленню планів і методів їх реалізації щодо експлуатації та визиску аграрного сектора економіки України. Саме українські землі під час війни мали стати постачальником сільськогосподарської продукції та дешевої робочої сили, а в повоєнний період – перетворитися на житницю Великонімецької імперії.

Питання щодо наслідків “господарювання” загарбників на українській території в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. залишається одним із актуальних і малодосліджених в історичній науці. Радянські історики, орієнтуючись, переважним чином, на офіційні дані, оприлюднені в перші повоєнні роки, намагалися підрахувати матеріальні збитки, завдані народному господарству України, часто включаючи у розрахунки втрати від евакуації, реевакуації, військових дій тощо¹. Не оминула увагою цю проблему і сучасна українська історична наука. Зокрема, окремі питання щодо демографічних втрат сільського населення та збитків аграрного сектора економіки України за роки німецької окупації віднайшли своє відображення у працях Л. В. Кондратенко, В. Ю. Короля, О. Г. Перехреста та інших². Проте, нині відсутнє комплексне дослідження визначеної проблеми в регіональному розрізі, зокрема, на території областей, що впродовж усього періоду окупації перебували під німецьким військовим управлінням. Тому мета даного дослідження – на основі документів, що зберігаються в державних архівах України, розкрити наслідки для аграрного сектора економіки областей, які протягом 1941–1943 рр. перебували у складі військової зони України.

Використання документів з фондів центральних і обласних архівних установ України, критичне їх осмислення та порівняльний аналіз інформаційних даних радянського та німецького походження

* Військова зона України (зона військового управління) протягом 1941–1943 рр. охоплювала територію Чернігівської, Сумської, Харківської, Сталінської (нині – Донецька) та Ворошиловградської (нині – Луганська) областей УРСР.

дають змогу визначити рівень втрат сільського господарства військової зони України внаслідок окупаційної політики нацистської Німеччини. Загалом основу цього дослідження становлять статистичні матеріали Державної планової комісії УРСР при РНК СРСР, Надзвичайної державної та обласних комісій із встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та ін. Аналіз даних документальних матеріалів, незважаючи на певні розбіжності показників, дозволяє підрахувати збитки, завдані нацистською Німеччиною сільському господарству військової зони України.

Безсумнівно, найбільших втрат внаслідок двох виснажливих років окупації зазнав аграрний сектор економіки України. Отримавши спустошене та зруйноване в результаті воєнних дій та евакуаційних процесів сільське господарство, німецькі окупанти ставили за мету, передусім, отримати максимальний визиск його потужностей. Вони вдавалися до несанкціонованого пограбування не лише державного та громадського майна, а й селянської власності при вступі; до планомірного використання трудових ресурсів та конфіскації продукту їх праці в період окупації; до тотального вивезення та знищення матеріальних цінностей при відступі.

Відразу ж після захоплення українських територій загарбницькі війська взялися до вилучення сільськогосподарської продукції у населення. Про його масштаби свідчать такі факти. Лише в перші місяці окупації від солдатів та офіцерів східного фронту у різні міста Німеччини надійшло 11 600 тис. посилок з продуктами харчування, що були відібрані в українських селян³. За словами очевидців, «німці заходили до хати і брали все, що їм подобалося»⁴. Наприклад, лише за перші 27 днів перебування в селі Золотарівка Лисичанського району Ворошиловградської області німецькі військові забрали у населення 19 корів, 89 свиней, 21 вівцю, 994 курки, 196 гусок, 33 качки, 1 025 кг сала, 409 кг м'яса, 8 160 кг борошна, 6 150 кг пшениці, 19 664 кг вівса, 8 725 кг ячменю, 8 784 кг кукурудзи, 815 кг картоплі тощо⁵. І такі випадки при дислокації у населених пунктах німецьких військових частин були непоодинокими.

Поряд із масовим пограбуванням індивідуального селянського майна при вступі німецьких військ та на початковому етапі окупації активно здійснювалося і вилучення з державних та колективних господарств уцілілих запасів сільськогосподарської продукції та врожаю 1941 р. Так, у перші місяці окупації для задоволення потреб вермахту із колгоспів та радгоспів України забрали близько 1 млн тонн зерна⁶.

Проте це була лише перша хвиля пограбування аграрного сектора економіки захоплених українських земель. Значно більшої шкоди зазнало сільське господарство внаслідок планомірної аграрної політики німецької влади. Уже в перший рік окупації фашисти планували за рахунок східних територій, передусім українських, забезпечити

сільськогосподарською продукцією $\frac{2}{3}$ своїх потреб. За розрахунками господарського штабу “Ост”, вони мали постачати до німецької армії 4,5–5 млн. т зернових, 475 тис. т м’яса, 100 тис. т жирів, а також сіно, солому, овочі, фрукти, м’ясні консерви, цукор тощо⁷.

Для виконання означених планів поставок сільськогосподарської продукції до вермахту та Німеччини було створено низку господарських організацій, підпорядкованих рейхсміністру окупованих східних областей А. Розенбергу. Провідне місце серед них займало засноване 27 липня 1941 р. Центральне торговельне товариство “Схід”, яке лише на території України мало 11 продовольчих господарських дочірніх пунктів та 130 філій⁸. Досить розгалужену мережу регіональних органів мало і Товариство із використання сільськогосподарських ресурсів України, яке поширювало свою діяльність виключно в аграрному секторі окупованих українських територій. Його структуру складала: центральне управління, 6 територіальних, 114 окружних, 431 районне та 300 місцевих управлінь і 2 870 пунктів підтримки⁹. Безпосередньо на місцях згадані організації діяли через численні багатогалузеві бюро та контори із заготівлі сільськогосподарської продукції – у містах, районних та обласних центрах і збирально-заготівельні пункти – у селах. Це давало можливість шляхом різноманітних податків та стягнень, а також при забороні вільної торгівлі та обміну вилучати у населення окупованих областей основну частину сільськогосподарської продукції.

В результаті налагодженої системи пограбування населення, а також тотальної конфіскації продуктів сільськогосподарського виробництва у громадських господарствах (колишніх колгоспах) та державних маєтках (колишніх радгоспах) німецьким окупантам вдавалося здійснювати планові поставки продукції як військовим частинам вермахту, так і цивільному населенню Німеччини. Приміром, за період окупації Чернігівської області з її колгоспів було вивезено 193 769 т зернових продуктів, 3 552 т борошна та відрубів, 78 262 т картоплі, 13 178 т овочів, 365 983 т сіна, 1 444 т пального та ін.; з радгоспів – 2 450,2 т зерна, 220,5 т картоплі, 383,8 т овочів; у населення було відібрано 176 805 ц зерна, 484 420 ц картоплі та овочів, 22 118 ц борошна та багато іншої продукції¹⁰. У селян Сумщини було конфісковано 623,6 тис. ц зерна і борошна, більше 465 тис. ц картоплі та овочів тощо¹¹. У жителів Ворошиловградської області окупантами було награтовано 19 772 ц зерна, 83 371 ц борошна, 275 783 ц картоплі та 120 907 ц інших продуктів¹². Загалом лише з України до початку березня 1943 р. було вивезено 3,46 млн. т зерна та борошна, 80 тис. т бобових культур, 610 тис. т соняшникового насіння, 260 тис. т великої рогатої худоби та м’яса, 8 тис. т свійської птиці, 6 тис. т риби, 35 тис. т масла, 4,5 тис. т меду, 230 тис. т овочів, 450 тис. т картоплі, 10 тис. т фруктів, 90 тис. т цукру та багато іншої продукції¹³.

Та все ж, незважаючи на значні обсяги поставок із східних окупованих територій, нацистському керівництву не вдалося досягти повного забезпечення Третього рейху сільськогосподарською продукцією. За даними німецьких органів управління економікою, на червень 1943 р. Німеччина задовольняла із окупованих країн свої потреби в зерні на 18,2 %, в м'ясі – на 22,5 %, в жирах – на 18,5 %. У тому числі, за рахунок поставок із завойованих радянських регіонів (переважним чином з України) – 9,1 % у зерні, 10 % у м'ясі та 13,8 % у жирах¹⁴.

Однією із основних причин невиконання планів поставок продукції сільського господарства було різке падіння продуктивності аграрного сектора економіки окупованих регіонів. Це було викликано, насамперед, значним скороченням посівних площ та зниженням врожайності сільськогосподарських культур. До того ж, досить відчутними були втрати посівів унаслідок незадовільного проведення осінньої посівної кампанії 1942 р. Зокрема, із 190 тис. га озимих культур до збирання в 1943 р. фактично збереглося близько 126 тис. га, що становило 66,3 % від засіяного¹⁵. Як наслідок згідно з даними Народного комісаріату землеробства УРСР, у звільнених на осінь 1943 р. областях, які на час окупації входили до зони військового управління, площа посівів озимих та ярих колосових культур скоротилася у порівнянні з довоєнними показниками приблизно на 55 %¹⁶.

Загалом за період окупації областей військової зони України (без даних по Чернігівській області) посівні площі зернових культур скоротилися на 40,34 % і на 10 жовтня 1943 р. становили 1 574,1 тис. га. Зокрема, за підрахунками Держпланової комісії УРСР, у Сумській області було засіяно 498,2 тис. га зернових (54,1 % від довоєнного рівня), у Харківській – 387,5 тис. га (32,8 %), у Сталінській – 372,4 тис. га (40,2 %) та у Ворошиловградській – 316,0 тис. га (36,9 %). Площі посівів соняшника, вирощуванню якого нові “господарі” приділяли особливу увагу, у Харківській області сягали 56,4 тис. га (77,9 %), у Сталінській – 49,9 тис. га (75,7 %), у Ворошиловградській – 62,5 тис. га (75,4 %). Значно скоротилося й насадження картоплі. Зокрема, у Сумській області воно становило 46,4 тис. га (38,8 %), у Харківській – 5,8 тис. га (8,4 %), у Сталінській – 2,2 тис. га (1,8 %), у Ворошиловградській – 7,3 тис. га (15,4 %). Не кращим було становище і з посівами цукрових буряків. В областях, які у довоєнний час спеціалізувалися на вирощуванні цієї культури, посівні площі зменшилися на 80,79 % і становили 32 137 га. Зокрема, на Чернігівщині цукровими буряками було засіяно лише 11 500 га (44,4 %), на Сумщині – 11 537 га (14,9 %), на Харківщині – 9 100 га (14,2 %)¹⁷.

Такі показники у виробництві сільськогосподарської продукції були пов'язані, передусім, із скороченням кількості робочих рук, технічного забезпечення та тягової сили. Внаслідок евакуації, мобілізації до

Червоної армії та залучення до у підпільно-партизанського руху з одного боку, і політики німців, спрямованої на вивезення людських ресурсів до Німеччини – з іншого, українське село втратило значну частину працездатного населення. Через це, навіть незважаючи на запровадження нацистами курсу на аграризацію окупованих українських територій, а також поширення міграційних процесів із міста в село, сільське населення військової зони України в період окупації зменшилося із 5 403 тис. до 4 677 тис. чоловік, що становило лише 86,6 % довоєнного рівня¹⁸ (табл. 1).

Таблиця 1

Демографічні втрати населення областей військової зони України за період нацистської окупації (1941–1943 рр.) (тис. чол.)

Області	Сільське населення		
	1941р. (на 1.I)	1944 р. (на 1.III)	1944 р. у % до 1941 р.
Чернігівська	1 500	1 071	71,4
Сумська	1 388	976	70,3
Харківська	1 209	859	71,1
Сталінська	674	1 276	189,3
Ворошиловградська	632	495	78,3
Разом по 5 областях	5 403	4 677	86,6

Області	Міське населення			Всього населення		
	1941 (на 1.I)	1944 (на 1.III)	1944 у % до 1941	1941 (на 1.I)	1944 (на 1.III)	1944 у % до 1941 р.
Чернігівська	283	144	50,9	1 783	1 215	68,1
Сумська	319	197	61,7	1 707	1 173	68,7
Харківська	1 344	599	44,6	2 553	1 458	57,1
Сталінська	2 426	194	8,0	3 100	1 470	47,4
Ворошиловградська	1 209	583	48,2	1 842	1 078	58,5
Разом по 5 областях	5 581	1 717	30,8	10 985	6 394	58,2

Значно скоротилося й технічне забезпечення аграрного сектора економіки північно-східних областей України. Наприклад, технічний парк МТС Сумщини зменшився на 2 575 тракторів, 815 комбайнів, 182 автомашини, 164 двигуни, 1 824 плуги, 652 молотарки, 827 різноманітних сівалок і багато інших сільськогосподарських машин та реманенту. Колгоспи ж області втратили 424 автомашини, 325 локомотивів та

двигунів, 25 847 плугів, 4 798 сівалок, 3 831 жатку, 1 581 молотарку тощо¹⁹. У Ворошиловградській області недорахувалися 5 222 тракторів, 1 527 комбайнів, 456 вантажівок, 547 молотарок, 1 548 двигунів, 6 877 сівалок, 12 298 кінних плугів, 3 098 луцильників та багато іншої сільськогосподарської техніки²⁰.

В цілому ж після звільнення в областях військової зони України, згідно з даними на 1 січня 1944 р., залишалось лише 11 760 або 43,6 % довоєнної кількості тракторів, 3 174 або 37,2 % комбайнів, 146 або 12,9 % автомобілів та 148 834 одиниці іншої сільськогосподарської техніки²¹ (табл. 2). Проте переважна більшість сільськогосподарської техніки, яка залишалася у розпорядженні колективних та державних господарств, передусім трактори та комбайни, була, як правило, виведена з ладу і непридатна до експлуатації. Наприклад, за даними Наркомрадгоспів УРСР на 1 липня 1943 р. у радгоспах звільнених районів із 428 тракторів у 339 бракувало магнето, карбюраторів, запальних свічок, радіаторів, баків для пального та води і тощо²².

Таблиця 2

**Втрати технічного парку областей військової зони України
в період нацистської окупації (1941–1943 рр.)**

Області	Кількість тракторів		
	1941	1944	1944 у % до 1941
Чернігівська	3 497	1 088	31,11
Сумська	4 356	1 490	34,21
Харківська	7 144	2 312	32,36
Сталінська	6 298	3 244	51,51
Ворошиловградська	5 651	3 626	64,17
Разом по 5 областях	26 946	11 760	43,64

Області	Кількість комбайнів (зернових)			Кількість вантажних автомашин		
	1941	1944	1944 у % до 1941	1941	1944	1944 у % до 1941
Чернігівська	1 018	116	11,39	1 856	3	0,16
Сумська	1 148	309	26,92	2 667	15	0,56
Харківська	2 066	409	19,80	3 245	42	1,29
Сталінська	2 210	1 296	58,64	1 880	44	2,34
Ворошиловградська	2 091	1 044	49,93	1 682	42	2,50
Разом по 5 областях	8 533	3 174	37,20	1 133	146	12,89

Не кращим було становище й у тваринницькій галузі сільського господарства регіону. Необхідно зазначити, що темпи і обсяги конфіскації та вивезення худоби із захоплених областей у різні періоди окупації були неоднаковими. Зокрема, якщо в 1941 р. німці здійснювали тотальне вилучення та знищення худоби, то вже у 1942 р. ці показники скоротилися. Особливо помітно ця тенденція простежується на прикладі таких тварин, як коні та велика рогата худоба. Щоправда, в 1943 р., відступаючи під тиском Червоної армії, німецькі окупанти виганяли та знищували величезну кількість худоби. До того ж, і місцеве населення, намагаючись перешкодити вилученню худоби, вдавалося до її масового забою.

Відтак, великих втрат зазнало тваринництво як колективних, так і індивідуальних селянських господарств. Наприклад, за підрахунками Надзвичайної державної комісії, у колгоспах Сумської області поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 12 % (із 169 210 до 147 246 голів), коней – на 13,2 % (із 191 034 до 165 792), свиней – на 17,4 % (із 151 620 до 125 195), овець і кіз – на 0,3 % (із 159 198 до 158 717) тощо²³. Схожим було становище і на Харківщині, де забезпеченість тягловою силою колгоспів тих районів, які були звільнені до 18 червня 1943 р., становила 5,8 тис. коней та 12,2 тис. волів, або в середньому 6–7 коней та 15–16 волів на колгосп²⁴.

В індивідуальних господарствах селян різко скоротилася поголів'я свиней та коней і дещо в менших розмірах – поголів'я великої рогатої худоби, овець та кіз. В середньому ж забезпеченість селян особистою худобою, у порівнянні з довоєнним періодом, скоротилася: по Чернігівській області – на 19,3 % корів, 39,8 % свиней, 2,8 % овець та кіз; по Сумській – на 25,6 % корів, 45 % свиней; по Харківській – на 18,4 % корів, 60,4 % свиней, 2,7 % овець та кіз; по Сталінській – на 5,3 % корів, 64,2 % свиней, 12,3 % овець та кіз; по Ворошиловградській – на 0,8 % великої рогатої худоби, 40,4 % свиней, 6,3 % овець та кіз²⁵.

Загалом після відступу німців на території військової зони України залишилося 52,5 % довоєнної кількості великої рогатої худоби, в тому числі і 62,7 % корів, 18,8 % коней, 11,5 % свиней, 28,3 % овець та кіз²⁶ (табл. 3).

Таблиця 3

**Втрати тваринництва областей військової зони України
за період нацистської окупації (1941–1943 рр.) (тис. голів)**

Області	Поголів'я великої рогатої худоби			Поголів'я коней		
	1941	1944	1944 у % до 1941	1941	1944	1944 у % до 1941
Чернігівська	527	352	66,78	258	93	35,88
Сумська	430	222	51,60	208	47	22,57
Харківська	537	227	42,21	202	15	7,52
Сталінська	435	183	41,96	158	16	10,11
Ворошилов-градська	360	218	60,44	123	8	6,53
Разом по 5 областях	2289	1202	52,45	949	179	18,83

Області	Поголів'я свиней			Поголів'я овець та кіз		
	1941	1944	1944 у % до 1941	1941	1944	1944 у % до 1941
Чернігівська	515	138	26,75	268	88	32,76
Сумська	455	83	18,14	251	104	41,44
Харківська	545	9	1,58	264	61	22,92
Сталінська	562	13	2,33	475	97	20,35
Ворошилов-градська	302	30	9,90	344	104	30,15
Разом по 5 областях	2179	273	11,48	1602	454	28,25

Слід зауважити, що темпи та обсяги пограбування і знищення матеріальних цінностей сільського господарства військової зони України у її окремих областях були неоднаковими і залежали від низки факторів. По-перше, від близькості одних районів до лінії фронту і віддаленості інших. Крім того, слід зважати на те, що певна територія була ареною бойових дій по декілька разів і на ній впродовж тривалого часу дислокувалися німецькі військові частини. По-друге, від особливостей “господарювання” окупантів та їх політики у різних регіонах захоплених областей. По-третє, від наявності транспортних засобів, розміщення залізничних, водних та ґрунтових шляхів сполучення. По-четверте, від поширення партизанського руху опору.

Наприклад, на теренах Чернігівської та північних районів Сумської областей, де німці в результаті активної дії партизан не відчували себе в достатній мірі господарями, кількість знищеної худоби та конфіскованої сільськогосподарської продукції була меншою, ніж в інших регіонах військової зони України. По-п'яте, від темпів звільнення окупованих територій радянськими військами. В одних районах потужний наступ Червоної армії перешкодив окупантам здійснити планову евакуацію чи знищення сільськогосподарських ресурсів, в інших же, де точилися довготривалі бойові дії, – німецькі власті зуміли провести масове пограбування та суцільну руйнацію аграрного сектора. По-шосте, від концентрації відбитих Червоною армією, партизанами чи місцевим населенням худоби та майна, що вивозилися окупантами із інших областей тощо.

Таким чином, два роки інтенсивного “господарювання” німецьких окупантів у формі експлуатації місцевого населення та максимального вилучення сільськогосподарських ресурсів призвели до цілковитої руйнації народного господарства областей, що перебували у складі військової зони України. Звичайно, зараз дуже важко визначити співвідношення шкоди, завданої сільському господарству регіону грабницькою політикою окупантів і руйнівними заходами при відступі, з одного боку, та бойовими діями, евакуацією на схід – з іншого. До того ж, слід зважати й на певні “неточності”, як у німецьких, так і в радянських офіційних документах, спричинені не лише плутаниною та відсутністю інформації, але й прагненням показати ситуацію в “бажаному” світлі. Проте немає сумніву, що збитки аграрного сектора економіки краю були колосальними: суттєво скоротилися посівні площі та знизилися показники врожайності сільськогосподарських культур; значно зменшився технічний парк регіону, на місці якого залишилася зруйнована та пошкоджена техніка; знизилися показники в тваринницькій галузі, різко впав приріст худоби тощо. Втрати українського села за період німецької окупації вимірювалися мільйонами карбованців, а найголовніше – мільйонами скалічених доль та загублених життів.

¹ Буцько М. О., Лавринович М. І. Відродження колгоспного села. – К., 1968. – С. 14-18; История советского крестьянства: В 5-ти т. – Т. 3. – М., 1987. – С. 302-360; История Украинской ССР. В 10-ти т. / Под ред. Ю. Ю. Кондуфора. – Т. 8. – К., 1984. – С. 445–446; Лаута С. П. Колгоспне селянство Радянської України у роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1965. – С. 177–181.

² Кондратенко Л. В. До питання економічних втрат України в 1941–1944 рр. // Друга світова війна і Україна. Матеріали наукової конференції (27–28 квітня 1996 р.). – К., 1996. – С. 194–202; Король В. Ю. Утрати українців у роки Другої світової війни // Вісник Київського ун-ту. Історія. – 2001. – Вип. 52. – С. 53–59; Перехрест О. Г. До питання про збитки, заподіяні сільському господарству України в роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2003. – Вип. 7. – С. 199–208; Його ж.

Збитки заподіяні тваринницькій галузі сільського господарства України в роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2004. – Вип. 8. – Част. 2. – С. 264–273.

³ Коваль М. В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – К., 1999. – С. 221.

⁴ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. Р-1429, оп. 1, спр. 25, арк. 12.

⁵ Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО), ф. П-1790, оп. 1, спр. 237, арк. 39.

⁶ Коваль М. В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – К., 1999. – С. 222.

⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 57, оп. 4, спр. 104, арк. 2, 3.

⁸ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. – К., 1963. – С. 327.

⁹ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С. 623.

¹⁰ ДАЧО, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 100, арк. 9; оп. 3, спр. 3, арк. 30 зв.

¹¹ Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), ф. Р-2191, оп. 1, спр. 101, арк. 15.

¹² ДАЛО, ф. П-1790, оп. 1, спр. 237 а, арк. 18–20.

¹³ Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах. Зб. нім. архівних матеріалів. – Т. 3. – Львів, 1999. – С. 133–134.

¹⁴ Семиряга М. И. Разграбление фашистами экономических ресурсов и культурных ценностей на оккупированной советской территории // Восстановление народного хозяйства освобожденных и прифронтовых районов СССР в 1941–1945 гг. Сборник статей. – М., 1983. – С. 12.

¹⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 32, арк. 126.

¹⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 337, оп. 21, т. 1, спр. 22, арк. 4.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 337, оп. 21, т. 1, спр. 27, арк. 13, 14; ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 35, арк. 1; Сільське господарство Української РСР. Статистичний збірник. – К., 1969. – с. 71, 99, 101, 105.

¹⁸ Державний архів Донецької області, ф. Р-1838, оп. 1, спр. 57, арк. 107; ДАЛО, ф. П-1790, оп. 1, спр. 255а, арк. 2; ДАСО, ф. Р-2191, оп. 1, спр. 101, арк. 1; ДАЧО, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 100, арк. 2; ЦДАВО України, ф. 337, оп. 21, т. 1, спр. 30, арк. 5; ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 3962, арк. 5; Всесоюзная перепись населения 1939 года: Основные итоги / Под ред. Ю. А. Полякова. – М., 1992. С. 25.

¹⁹ ДАСО, ф. Р-2191, оп. 1, спр. 101, арк. 12.

²⁰ ДАЛО, ф. П-1790, оп. 1, спр. 237 а, арк. 18; спр. 255 а, арк. 24.

²¹ ЦДАВО України, ф. 337, оп. 21, т. 1, спр. 30, арк. 4; ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 156, арк. 3; Сільське господарство Української РСР. Статистичний збірник. – К., 1969. – С. 503, 507.

²² ЦДАВО України, ф. 337, оп. 21, т. 1, спр. 28, арк. 1.

²³ ДАСО, ф. Р-2191, оп. 1, спр. 101, арк. 12.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 337, оп. 21, т. 1, спр. 22, арк. 50.

²⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 164, арк. 22, 47.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 337, оп. 21, т. 1, спр. 31, арк. 3 а, 4, 5, 6, 7; ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 164, арк. 30; Сільське господарство Української РСР. Статистичний збірник. – К., 1969. – С. 309, 313, 317, 321, 329.

Світлана ВЛАСЕНКО

**Наслідки німецької окупації для
сільського господарства військової зони України
(за документами державних архівів України)**

У статті розкриваються наслідки господарювання фашистів в окупованих областях України, які протягом 1941–1943 рр. перебували під управлінням вермахту. На основі документальних матеріалів підраховано збитки аграрного сектора економіки військової зони України внаслідок двох років нацистської окупації.

Ключові слова: нацистський окупаційний режим; аграрна політика; сільське господарство; військова зона України.

УДК [930.253:94](477)“1941–1943”

Светлана ВЛАСЕНКО

**Последствия немецкой оккупации для
сельского хозяйства военной зоны Украины
(по документам государственных архивов Украины)**

Статья раскрывает результаты хозяйствования фашистов в оккупированных областях Украины, которые на протяжении 1941–1943 гг. находились под управлением вермахта. На базе документальных материалов подсчитаны потери аграрного сектора экономики военной зоны Украины вследствие двух лет нацистской оккупации.

Ключевые слова: нацистский оккупационный режим; аграрная политика; сельское хозяйство; военная зона Украины.

УДК [930.253:94](477)“1941–1943”

Svitlana VLASENKO

**The consequence of the German occupation
for agriculture of Ukraine’s military zone
(after the State Archives of Ukraine documents)**

The proposed article is to determine the consequences of the Germans’ economic activities in the occupied regions of Ukraine guided by the Wehrmacht in 1941–1943. On the basis of documentary materials, the author does an attempt to assess the amount of the material damages in the agrarian sector of the country’s military zone of Ukraine that resulted after the two years of the Nazi occupation.

Keywords: Nazi occupation regime; agricultural policy; rural economy; military area of Ukraine.

UDK [930.253:94](477)“1941–1943”